

פרשת שמיני: האם חובה לבדוק בזמן הזה קמח מתולעים

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע כתבת התורה, שהאיסור לאכול שרצים כולל בתוכו את האיסור 'בל תשקצו'. הגמרא במכות (טז ע"ב) מרחיבה את האיסור וכותבת, שנכלל בו גם האיסור להשהות הליכה לשירותים וכדומה. כפי שכתב הריטב"א (שם ד"ה אמר), על אף שיש הסוברים שמדובר באיסור דאורייתא, בפשטות מדובר באיסור דרבנן, וכוונת הפסוק לאסור אכילת תולעים, וכן פסק הרמב"ם:

"אסרו חכמים מאכלות ומשקין שנפש רוב בני אדם קיהה מהן כגון מאכלות ומשקין שנתערב בהן קיא או צואה ולחה סרוחה וכיוצא בהן, וכן אסרו חכמים לאכול ולשתות בכלים הצואים שנפשו של אדם מתאוננת מהם, כגון כלי בית הכסא וכלי זכוית של ספרין שגורעין בהם את הדם וכיוצא בהן. וכן אסור לאדם שישעה את נקביו כלל בין גדולים בין קטנים."

מתי עוברים על איסור דרבנן זה? **האשל אברהם** (או"ח ג ד"ה גס) נקט, שלא בכל צורך ללכת להתפנות עוברים על איסור זה, ולמעשה האיסור תלוי בדעת בני האדם. כלומר, במקרה בו רוב בני האדם מסיחים את דעתם מהצורך וממשיכים להתנהל כרגיל, אין בכך איסור, ורק במקרה בו מדובר בצורך חריג ובכל זאת מתאפקים, עוברים על איסור.

בעקבות העיסוק באיסור תולעים בפרשת השבוע, נעסוק הפעם בחלק מעניין זה. נראה את מחלוקת הפוסקים מתי פרי או אורז נחשב מוחזק בתולעים, ויהיה צורך בבדיקה לפני אכילתו. כמו כן נעסוק במחלוקת הפוסקים, האם התולעים שנמצאו לאחרונה בדגים מותרים באכילה, מחלוקת שמושפעת בין השאר ממחלוקת נוספת, מה עושים כאשר ההלכה סותרת את המדע.

מחלוקת הראשונים

מתי חובה לבדוק פרי? הגמרא במסכת חולין (נח ע"ב) כותבת, שתמרים המונחים בכד והתליעו, לאחר שתיים עשרה חודש מותרים באכילה, כיוון שמסתמא התולעים הנמצאים בתמרים גדלו מתוך הפרי ולא באו מבחוץ, ותולעים מעין אלו מותרים באכילה (להלן נראה הרחבה לדיון זה). נחלקו הראשונים, מתי יש לחשוש שיש תולעים בתמרים, ויש להמתין שתיים עשרה חודשים:

א. **רש"י** פירש, שרק במקרה בו וודאי יש תולעים בפירות (או על כל פנים רוב הסיכויים), יש להמתין שתיים עשרה חודשים כדי לוודא שהתולעים מבפנים. ב. **הרשב"א** (ד"ה אמר) חלק וסבר, שלא צריך להגיע לרוב הסיכויים בשביל שתהיה חובה לבדוק, וגם במקרה בו יש 'מיעוט המצוי' חובה לבדוק, כפי שחובה לבדוק את ריאות הבהמה בגלל מיעוט מצוי של ריאות פסולות.

מיעוט המצוי

יוצא למעשה שלדעת רוב הראשונים וכן נפסק להלכה (וודאי בהתחשב בעובדה שפירושו של רש"י על הגמרא, אינו פסיקת הלכה אלא רק פירוש מקומי לסוגיה), אין צורך שיהיה מצב של וודאי חרקים כדי לחייב בדיקה, ודי במיעוט המצוי. מה נחשב מיעוט המצוי המחייב בדיקה של הפרי או הירק? נחלקו הפוסקים:

א. **הריב"ש** (ס' קצא) בדעה המקילה ביותר כתב, שמיעוט המצוי המחייב בדיקה הוא מקרה בו סיכוי של קרוב לחמישים אחוז תולעים. במקרה זה, למרות שמעיקר הדין יש ללכת על פי הרוב, חוששים למיעוט המצוי ובודקים. בביאור שיטתו כתב הרב אשר וייס (מנחת אשר ויקרא ס' טז), שמכיוון שלא מפורש מה הוא מיעוט המצוי, יש לצמצם את החומרא המחודשת ככל האפשר, ובלשונו:

"ובגדר מיעוט המצוי נחלקו הפוסקים, הריב"ש כתב דרך בקרוב למחצה הוי מיעוט המצוי, והינה שיטתו יש בה הגיון רב, דכיוון דכלל הוא דאזלין בתר (= שהולכים אחרי) רוב בכל מקום, והתחדשה הלכה דיש לחשוש למעט המצוי - אין לך בו אלא חידוש, ומסתבר לצמצם חומרא זו כמה דאפשר."

ב. **המשכנות יעקב** (יו"ד ס' יז) חלק וסבר, שמיעוט המצוי המחייב בדיקה הוא כבר כאשר עשר אחוז מהפירות מתולעים. ראייה לדבריו הביא מהגמרא במסכת גיטין (לא ע"א) הכותבת, שיש לבדוק שלוש פעמים בשנה את היין אם החמיץ. והרי מבואר, שמצוי שעשר חביות מתוך מאה מחמיצות - מוכח שכאשר יש שיעור של עשרה אחוזים חובה לבדוק

ג. **הרב וואזנר** (שבט הלוי ד, פא) **והרב אשר וייס** (שם) הלכו בכיוון שונה וסברו, שאין כמות מדויקת של אחוזים בה מודדים מיעוט מצוי, שכן חז"ל לא השתמשו באחוזים. לשיטתם מיעוט המצוי הכוונה למקרה בו נפגשים עם תופעה ולא מופתעים ממנה. לדוגמא, האוכל תפוח וימצא תולעת, יופתע כי לא מדובר בדבר מצוי, ומשום כך אין חובה לבדוק, ובלשון הרב אשר וייס:

"והנראה עיקר להלכה, דאין בידנו לקבוע בזה שיעור באחוזים, הלא הראשונים כמלאכים לא עסקו במדעי סטטיסטיקה ולא מצינו בדבריהם בשום מקום שיקבעו הלכות לפי אחוזים, אלא כל מיעוט המצוי תדיר והוא מופיע כדבר שבשגרה ואיננו מציאות חריגה הוי מיעוט המצוי וצריך לחוש לו, ואין הדבר תלוי באחוזים אלא בתדירות."

את ראיית המשכנות יעקב דחו, שאמנם הגמרא כותבת שכאשר יש סיכוי של עשר אחוז החמצה של היין יש לבדוק את החביות, אבל אין קשר לכך לחיוב בדיקת תולעים ולמיעוט המצוי. השיעור שבו יין רגיל להחמיץ, ורגילים להקפיד על שיעור חימוצו הוא עשרה אחוזים, ומשום כך אין משם ראייה לעניין זה.

מכל מקום יוצא שלפי כל השיטות, כאשר קונים בזמן הזה קמח או אורז מחברה רצינית - אין חובה לבדוקם, שכן מקרה בו מוצאים תולעת בשקיות אלו גם לאחר ברירה ובדיקה רחוק מאוד. במקרה בו ובכל זאת הייתה תולעת (דבר שכאמור לא מצוי) ואכלו אותה בטעות כי לא בדקו, אין בכך עוון כלל, משום שחובת הבדיקה היא רק כאשר יש מיעוט המצוי (ועיין הערה¹).

¹ גם כאשר יש לבדוק במיעוט המצוי, יש לשאול מאיזו כמות: למשל, האם כאשר בודקים תמרים מתייחסים לכל שקית כיחידה, ואז אם ימצאו תולעים באחת ממספר שקיות, זה נחשב מיעוט המצוי. או שסופרים תמרים בודדים, ואז הסיכוי שיהיה חובה לבדוק נמוך משמעותית, כיוון שבודקים פחות תמרים. נראה שלמעשה ניתן להקל, בין השאר בגלל שהחובה לבדוק במיעוט המצוי מדרבנן, ויש אומרים שמדובר בחומרא בלבד. אמנם, כאשר מדובר באורז (במקרה שחייב בבדיקה), סביר שלא סופרים יחידות בודדות כיוון שלא רגילים לאוכלם כך, אלא מנות אכילה.

שרץ שלא פרש

עד כה ראינו שבפשטות יש איסור לאכול את כל השרצים הנמצאים באוכלים, אולם הגמרא במסכת חולין (זו ע"ב) מצמצמת דין זה. הגמרא כותבת, שבשביל ששרץ יאסר הוא צריך לרחוש על הארץ, וכלשון הפסוק 'השרץ השורץ על הארץ', אבל אם התולעת גדלה בתוך הפרי ולא הגיעה מבחוץ - היא מותרת באכילה. נחלקו האמוראים ובעקבותיהם הראשונים, בביאור דין זה:

א. שמואל ובעקבותיו **הרמב"ם** (מאכלות אסורות ב, טו) ו**הרשב"א** (שם) נקטו, שכאשר הגמרא כותבת ששרץ הגדל בפרי מותר באכילה, כוונתה רק למקרה בו תלשו את הפרי, ולאחר מכן התלע (למשל שהפרי נמצא במכולת מעל שנה, שאז מוכח שהתולעת גדלה בתוכו), אבל במקרה בו התלע בעודו על העץ - נחשב הפרי עדיין כמחובר לאדמה, וכשרץ שורץ על הארץ ואסור באכילה, ובלשונו:

"אם לא פרשו מותר לאכול הפרי והתולעת שבתוכו. במה דברים אמורים? שהתלע האוכל אחר שנעקר מן הארץ, אבל אם התלע והוא מחובר, אותה התולעת אסורה כאילו פירשה לארץ שעל הארץ נבראת ולוקין עליה, ואם ספק אסורה, לפיכך כל מיני פירות שדרכן להתלע כשהן מחוברין לא יאכל עד שיבדוק הפרי מתוכו שמא יש בו תולעת."

ב. אמורא אחר בגמרא חלק וסבר, שכאשר הגמרא מתירה תולעים שגדלו בתוך הפירות, כוונתה אפילו למקרה בו הפרי מחובר לעץ, עצם העובדה שהתולעת לא פרשה מהפרי (ואף לא זה בתוכו), גורמת לתולעת להיחשב כשרץ שאינו שורץ על הארץ, וממילא מתירה אותו באכילה. כשיטה זו פסקו להלכה, **רבינו תם**, **רבינו נתנאל וריב"א** (תוספות שם ד"ה דייקא).

תולעים שבדגים

סוגיה נוספת המקבילה לסוגיה זו, היא סוגיית תולעים שבדגים. בהמשך הגמרא במסכת חולין (שם) היא כותבת, שתולעים הנמצאות בדגים מותרות, ובטעם הדבר נחלקו הראשונים:

א. **הרמב"ם** (שם ב, יז), כפי שראינו לעיל סובר שבשביל שתולעת שגדלה בפרי תהיה מותרת באכילה, צריך שהפרי ייתלש מהעץ. ולכן כוונת הגמרא לומר, שכאשר התולעת גדלה בתוך הדג כאשר הוא כבר יצא מהמים - היא מותרת באכילה, אבל כל עוד הדג נמצא במים ולמעשה מחובר למקור חיותו, התולעת הגדלה בתוכו נחשבת מחוברת לקרקע, שורצת על הארץ, ואסורה.

ב. רוב הראשונים וביניהם **המאירי** (שם) ו**האור זרוע** (טריפות ס' תלז) חלקו על הרמב"ם וסברו, שכוונת הגמרא להתיר גם תולעים שגדלו בתוך מעי הדג בעודו במים, וכן פסק **השולחן ערוך** (יו"ד פז, טז). הסיבה לכך ככל הנראה היא שהם הבינו, שגם כאשר הדג נמצא במים הוא נחשב תלש מהקרקע, ומשום כך תולעים הגדלים בו נחשבות כתולעים שגדלו על פרי התלש מהאדמה.

תולעת האניסאקיס

ייתכן שהשלכה למחלוקת זו תהיה, המחלוקת בתולעי האניסאקיס. סוגי תולעת זו גדלים בים, בתחילה מוטלות ביצי התולעת לקרקעית הים, ובהמשך כאשר נוצרת התולעת היא שוחה בו, ונבלעת על ידי סרטנים, דגים ועוד יצורים ימיים, דבר שלא הורג את התולעת, אלא גורם לה להתפתח בתוך הייצור שבלע אותה.

לכאורה לפי מה שראינו עד כה, תולעת זו שמצויה מאוד בדגים תהיה אסורה באכילה, שהרי היא נוצרת מחוץ לדג על קרקעית הים, ורק לאחר מכן הדג בולע אותה. אמנם כפי שראינו, השולחן ערוך פסק כדעת רוב הראשונים שתולעים הנמצאות בבשר הדג מותרות באכילה! בעקבות כך נחלקו האחרונים במעמדה ההלכתי של תולעת זו:

א. **הרב עמאר** (תולעת השני עמ' 10) סבר, שבמקרה זה התולעת אסורה באכילה, ויש לנקות את כל הדגים מתולעת זו. בטעם הדבר נימק, שעל אף שהשולחן ערוך פסק שתולעים שבדגים מותרות, פסיקתו נובעת מתפיסה מציאותית שהם גדלים בתוך הדג, וכיום שהתברר שאין הדבר כך - אותם התולעים אסורים באכילה, וכן נקט **הרב וואזנר** (שבט הלוי ז, קכז), אם כי מטעם אחר.

ב. **הרב וייא** (בדיקת המזון א, עמ' 110) הביא בשם **הגרש"ז אויערבך** שחלק וסבר, שלא תתכן סתירה בין ההלכה למדע, וגם בזמן הזה תולעים אלו מותרות. כיצד יישב את העובדה שתולעים אלו גדלו מחוץ לדג? הוא הסביר, שייתכן שכוונת חז"ל הייתה, שמכיוון שתולעים אלו קטנות ולא נראות לעין לפני שנכנסו לדג, הם נחשבות כבעל חי רק לאחר שהם גדלו בתוכו, ובלשונו:

"כאשר שאלנו את דעת רבותינו הפוסקים הלכה למעשה בעניין זה, נקטו שלא זזה הלכה ממקומה, ואין לחוש לתולעים הנמצאים בבשר הדג. ולביאור טעם הדבר, היו שקיבל סברא זו שאין הם נחשבים שפירשו, היות וכאשר הם היו במים גודלם היה מיקרוסקופי."

פסיקה זו דומה לפסיקה אחרת שראינו בעבר (בהעלותך שנה ב'), ביחס לכינים שהגמרא (שבת יב ע"א) כותבת שמותר להורגם בשבת, כיוון שהם נולדים מהעיפוש. ראינו שלדעת פוסקים אלו, על אף שהתברר בזמן הזה שכינים אלו נולדים מביצים ולא מהעיפוש כפי שטענה הגמרא, ייתכן שכוונת חז"ל הייתה שמדובר בתולעים כל כך קטנות ולא משמעותיות שלא אסרום חז"ל (ועיין הערה²).

ג. דעה נוספת הנוקטת גם שדג זה מותר באכילה, אך מטעם אחר כתב **הרב בלס** (תחומין כרך לב). הוא סבר, שכאשר חז"ל פסקו שתולעים אלו מותרות באכילה כיוון שהן גדלות בדג, הן לא התייחסו לתפיסה המדעית ממנה עולה אחרת וכפי שראינו לעיל, אלא לתפיסה אנושית. בגלל שעל פי תפיסה אנושית תולעים אלו משמעותיות רק בתוך הדג, התולעים נחשבים כחלק ממנו.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו³...

² הקושי המשמעותי ביישוב זה של **הגרש"ז אויערבך** (וכן **הרב בן ציון אבא שאול** ו**הרב נסים קרליץ** שנקטו כך להלכה), שלמעשה כפי שהוכח כבר כאשר התולעים נמצאות במים ועוד לא נכנסו לבשר הדג, לא מדובר בתולעים בגודל מיקרוסקופי אותם לא אסרום חז"ל, וכן אפשר לראותם גם בעין, כך שיישובם לסתירה בין המדע להלכה, קשה.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com